

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ АКТИВІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Інноваційна модель технологічного розвитку – це майбутнє України. А поки що в промисловості, після попереднього спаду та стабілізації, триває розвиток на стадії використання створених раніше потужностей, застарілої, як правило, структури виробництва. Тому інноваційна діяльність ще не стала головним напрямом розвитку економіки. Попри окремі позитивні тенденції в інноваційному розвитку України (наприклад, обсяг інноваційної продукції, яка відвантажується за межі держави, за три останні роки зріс у 1,5 раза), кількість розробок з метою створення нової техніки скоротилась із 1995 р. більше ніж у 2 рази. Зменшилась у цілому частка інноваційної продукції в загальному обсязі виробництва (за період з 2000 р. у 1,7 раза).

Спостерігається загальне зниження інноваційної активності підприємств, рівня комерціалізації розробок, превалюють дрібні удосконалення, обмежене тиражування нововведень. Питома вага підприємств, що займаються інноваційною діяльністю, у декілька разів поки що менше, ніж у США, Японії, Німеччині, Франції.

Раніше у нас для розвитку інноваційного технологічного сектора діяв ланцюжок: фундаментальна наука та ефективна освіта, система підготовки кадрів та підвищення їх кваліфікації, прикладні розробки і винаходи, дослідні зразки, нові технології, використання – впровадження, одержання результатів, прибутку. Далі – вкладення частки прибутку в науку й освіту і так далі по новому колу.

Розробкою і впровадженням кінцевого інноваційного продукту займалась галузева наука, конструкторські бюро, науково-технічні працівники на підприємствах. На Заході на це були налаштовані державні програми, венчурні фонди і корпорації, які накопичили значний досвід і достатній капітал.

Тому зараз у нас поширення інновацій масово не йде не тільки тому, що затримався етап використання можливостей попереднього технологічного укладу, а і тому, що, з одного боку, обмаль коштів (або їх недостатнє використання з цією метою), а з іншого, – як правило, ослаблені або й зовсім розвалені галузеві інститути, КБ. А оскільки вони знаходяться на завершальному шляху інноваційних ідей до виробництва, то потрібні термінові дії для реанімації цієї ланки інноваційного циклу (як, до речі, і наукового сектора у більшості вищих навчальних закладів).

До того ж, в Україні переважна більшість промислових підприємств та їх об'єднань як державної, так і недержавної форм власності не виявляє інтересу до фінансування інновацій, які не можуть дати гарантованої і швидкої віддачі. Вони більше заклопотані поточними питаннями виживання або зміцнення свого становища шляхом нарощування власності, поширення сфер діяльності, монополізації або вигідного розподілу ринків збуту своєї продукції, вкладаючи капітали передусім у ці заходи. Інноваційні ж заходи якщо і фінансуються, то лише ті, що стосуються впровадження вже апробованих вітчизняних або зарубіжних зразків нової техніки та технологій.

Тому поки вітчизняні підприємці "дозріють" до усвідомлення необхідності інвестування в проведення досліджень і розробок, їх комерціалізацію зі створенням відповідних структур, а також виникне загальне сприятливе для інновацій економічне середовище в Україні, держава має поряд з ринковими заходами активніше впливати на інноваційні процеси, виступати їх ініціатором, не виключаючи не тільки підтримки, а й певного примусового залучення до них промисловців.

Наприклад, для підтримки виробництва на сучасному рівні та забезпечення інноваційного розвитку підприємствам доцільно мати два бюджети: перший – звичайний

бюджет, який включає кошториси поточних витрат і складає 80-90% усіх витрат організації; другий – спеціальний бюджет витрат майбутнього (перспективного) розвитку. Цей бюджет повинен складати 10-20% загальних витрат і бути стабільним незалежно від того, гарні чи погані часи для підприємства. Відхилення від цього співвідношення повинно супроводжуватися фіскальними діями з боку держави.

Заслуговує на увагу ідея відновлення Державного інноваційного фонду з мережею його галузевих і територіальних підрозділів. На нашу думку, відрахування до фонду доцільно було б диференціювати залежно від масштабів самостійного фінансування підприємствами інноваційних заходів (включаючи участь у заснуванні і підтримці інноваційних структур): чим більше коштів підприємство витрачає на таке фінансування, тим меншою (аж до нульової) має бути ставка відрахувань. Тобто відрахування до інноваційного фонду мають бути своєрідним штрафом для інноваційно пасивних підприємств.

Одним з реальних шляхів створення умов у країні для переходу на інноваційну модель розвитку є сприяння утвердженню крупних структур у корпоративному секторі економіки. Дослідження інституту, наш науково-практичний досвід доводять, й зі світового досвіду випливає, що саме крупні корпорації, концентруючи основні інвестиційні ресурси, здатні здійснювати і здійснюють розширене відтворення на інноваційній основі і забезпечують стійкість і конкурентоспроможність національних підприємств на світовому і внутрішньому ринках. Крім того, інноваційна конкуренція підприємств і породжене нею зростання витрат на дослідження і розробки викликають необхідність кооперації підприємств у цій сфері, створення науково-виробничих об'єднань з тим, щоб вийти на ринок із новою високотехнологічною продукцією. Одночасно такі корпорації є реальною базою і малого інноваційного бізнесу.

Особливо ефективними є вертикально інтегровані корпоративні структури, пов'язані послідовністю стадій виробництва (або стадій інноваційного циклу від розробки до промислового впровадження) і засновані на міжгалузевій інтеграції видобувного й обробних виробництв, сировинних і переробних підприємств, наукових організацій і промислових підприємств, в яких конкурентна перевага досягається гарантованим постачанням і збутом, економією трансакційних витрат, попитом на інвестиції та інноваційну продукцію, спільним управлінням капіталом, швидкістю й істотним розширенням відтворювального процесу.

Тому одночасно треба підвищувати якість корпоративного управління в акціонерних товариствах – об'єктах вкладання капіталу, підіймати рівень додержання стандартів корпоративного управління. Інститутом розроблені відповідні пропозиції зацікавленим органам управління. Заслуговує на підтримку і ідея підготовки і видання "Енциклопедії корпоративного управління" із залученням освітян та управлінців.

Без посилення державного втручання в інноваційну діяльність у промисловості ефективне використання наявного потенціалу навряд чи можливе. Достатньо згадати досвід Японії, Італії, Німеччини, США з урятування сталеливарної, автомобільної, суднобудівної, вугільної промисловості та ін. У зв'язку з цим хотілося б підкреслити, що інститутом розроблені для Міністерства палива та енергетики конкретні пропозиції та нормативно-методичні акти щодо використання коштів для технічного переоснащення шахт, що мають надаватися на конкурсних засадах та за умови забезпечення збалансованості доходів і витрат з наступним зменшенням або скасуванням державних дотацій та поверненням залучених коштів.

У сучасних умовах діяльність із розвитку інноваційної сфери в конкретних галузях та регіонах повинна включати не тільки діяльність центральних, але і галузевих органів влади і управління та регіональної влади, які обумовлені необхідністю виконання галузевих та регіональних замовлень. Останні мають бути реалізованими на рівні органів місцевої державної виконавчої влади і органів місцевого самоврядування. Особливо це

актуально в сучасних умовах можливого посилення їх ролі та фінансового забезпечення згідно із основними положеннями реформи адміністративно-територіального устрою. (Зараз інститут готує наукову доповідь з проблем регіонального розвитку, де в котрий раз обґрунтовується необхідність децентралізації повноважень та їх фінансового забезпечення на користь регіонів.) Такими замовленнями можуть бути охоплені усі види інноваційної діяльності, включаючи науково-технічні розробки, інженерну підготовку виробництва, реалізацію конкретних технічних, організаційних і інших нововведень, інноваційні проекти у складі регіональних програм науково-технічного розвитку (наприклад, «Донецька область – 2020»).

За допомогою системи регіональних замовлень на здійснення інноваційної діяльності з'являється можливість належного вирішення таких задач, як своєчасна реалізація наявних інноваційних можливостей, концентрація ресурсів на використання ефективних з них, оперативне управління інноваційним процесом на регіональному рівні при мінімальному ризику від неправильного вибору того або іншого інноваційного напрямку.

У цій справі можуть бути використані результати виконаного інститутом рейтингового аналізу регіонів з інноваційної діяльності в Україні за останні 4 роки. Щодо галузевих особливостей, то тут теж можна використати запропоновані пріоритети з розвитку інноваційної діяльності за конкретними галузями промисловості, які містяться в підготовлених інститутом Концепціях промислової політики та структурної перебудови промисловості. Це стало можливим завдяки багаторічній науково-практичній співпраці інституту з провідними підприємствами вугільної, машинобудівної, металургійної, хімічної та інших галузей промисловості та ВПК.

Як показує досвід, найдинамічнішого розвитку набувають ті регіони, де сформувалися інноваційні кластери, які є об'єднаннями взаємопов'язаних різних організацій (промислових компаній, дослідних центрів, наукових установ, органів державного управління та ін.) на базі галузевої або територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників та споживачів, які являють собою єдиний технологічний ланцюжок. Кластери спрямовують свою діяльність на виробництво інноваційної продукції світового рівня, їх створення є особливо ефективним при реалізації програм економічного розвитку галузей, окремих регіонів, а іноді – навіть цілих країн.

Формування промислових кластерів у провідних промислово розвинених країнах, наприклад Німеччині (хімія, машинобудування) та Франції (виробництво продуктів харчування, косметики), привело до того, що цілі групи галузей стали взаємодіяти усередині кластерів, сприяючи мультиплікативному ефекту стосовно зайнятості й трансфертів технологій.

Механізм управління інноваційною діяльністю відповідно з кластерною моделлю охоплює весь цикл «ідея-ринок» за рахунок уведення до кластерів багатьох установ, організацій, підприємств, які відіграють важливу роль у процесі розробки та впровадження нововведень – науково-дослідні інститути, вищі навчальні заклади, органи стандартизації, торговельно-промислові палати та ін. Ефективне функціонування окремих кластерів свідчить про перспективність використання такої структури в різних галузях і регіонах, тому що вони сприяють створенню нових можливостей для відродження існуючих підприємств, розширенню зайнятості кваліфікованих працівників і виробництву конкурентоспроможних на світовому ринку товарів.

Тому необхідно передбачити розробку кількох пілотних проектів з подальшим широким розповсюдженням досвіду щодо застосування кластерного підходу до розвитку економічної бази галузей та регіонів. Ці пілотні проекти слід запровадити для різних типів територій – сільськогосподарських, промислових, рекреаційних, а також тих, де за наявними умовами доцільно створювати «точки» зростання національного науково-технічного потенціалу та інноваційного розвитку виробництва. Це потребує зміни пріоритетів політики регіональних і місцевих органів влади у напрямі створення системи

малих і середніх фірм, які мають тісні технологічні, економічні та соціальні зв'язки і дають значний мультиплікативний ефект стосовно зайнятості й експортних можливостей регіонів.

Інститутом разом із галузевою наукою (УкрНДІВЕ) запропоновано Кабінету міністрів України створити інноваційний кластер із виробництва вибухозахисного електроустаткування. Ця робота проводиться за аналогією з уже діючим інноваційним кластером вугільного машинобудування, яким є фактично технопарк "Вуглемаш". Серед засновників цього технопарку Інститут геотехнічної механіки та Інститут економіки промисловості Національної академії наук України.

Технопарки є однією з форм інноваційної інфраструктури, яка забезпечує інноваційну сферу всіма видами послуг, а також взаємодію елементів інноваційного процесу, сприяє дифузії інновацій у всі сфери економіки. В Україні елементи інноваційної інфраструктури розвинуті недостатньо. Практично відсутні такі елементи, як біржі (ярмарки) науково-технічних розробок, інноваційних проектів і науково-технічних інновацій, страхування інноваційних ризиків, венчурний капітал. Слід розробити і загальнодержавну, а на її основі – галузеві та регіональні програми розвитку інноваційної інфраструктури.

Відповідно до потреб ефективного функціонування інноваційної інфраструктури необхідно довести чисельність інноваційних інфраструктурних підприємств за видами економічної діяльності до визнаних за кордоном пропорцій. Наприклад, у світі зараз діє більш 3000 технопарків, в Європі – близько 300 і ще 1500 інноваційних центрів. У Росії – 60 технопарків, що у декілька разів більше, ніж в Україні, ураховуючи питому вагу промисловості. Українські ж технопарки у своїй більшості тільки пускають коріння та розширюють вплив на економіку. Розібратись з їх ефективністю потрібно там, де виникають питання, а коли сьогодні з плеча зруйнувати діючу технопаркову модель інноваційної політики, то на створення нової піде не менш 5, а може, і 10 років.

Закон України "Про інноваційну діяльність" перетворював взагалі всю країну в технопарк. Був зроблений важливий крок в активізації інноваційної діяльності в Україні. Однак стимулюючі статті закону, такі як частина 3 ст. 16 щодо статусу підприємства як інноваційного, що давав йому право на пільги; ст. 21 і 22 та пункт 3 розділу VII "Прикінцеві положення" щодо особливостей в оподаткуванні та митному регулюванні інноваційної діяльності, були фактично скасовані.

Також виключено із Закону України "Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків" ст. 4 щодо особливостей оподаткування технологічних парків та їх учасників, дочірніх та спільних підприємств; частину 3 ст. 5 щодо особливостей державної підтримки інвестиційної та інноваційної діяльності; ст. 6 щодо порядку ввезення товарів, устаткування, обладнання, сировини, матеріалів, комплектуючих та інших предметів, які використовуються технологічними парками, їх учасниками, дочірніми і спільними підприємствами; частину 3 ст. 8 щодо державної гарантії стабільності встановленого цим законом спеціального режиму інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків. Зараз є всі підстави сподіватись, що це все тимчасово. У цих умовах науковцям треба зробити все можливе для обґрунтування необхідності дії перелічених статей.

Одним з ефективних засобів подолання дефіциту інвестиційних ресурсів, як показує зарубіжний досвід, є венчурне фінансування інновацій шляхом створення венчурних фондів, які інвестують свої кошти, перш за все купуючи акції фірми. В Україні названа форма інвестування поки що не набула розповсюдження. Нерозвиненість венчурного фінансування в Україні багато в чому зумовлена слабким розвитком фондового ринку, недостатністю правового забезпечення.

У прийнятому нещодавно Законі України «Про інноваційну діяльність» венчурний капітал взагалі не розглядається як джерело фінансування інноваційної діяльності. З огляду на необхідність переходу української економіки до інноваційної моделі розвитку,

вирішення всіх названих питань доцільно сконцентрувати в одному документі – Законі України «Про венчурне інвестування інноваційної діяльності». Проект такого закону розроблено в нашому інституті і передано в регіональний центр законодавчих ініціатив.

Організаційний напрям розвитку системи венчурного інвестування передбачає створення державних, регіональних і галузевих венчурних інвестиційних інститутів, формування регіональної бази даних щодо кількості та ефективності усіх використаних інновацій.

Економічний напрям розвитку системи венчурного інвестування полягає у створенні мережі венчурних фондів, розробці рекомендацій щодо визначення ефективності вкладеного венчурного капіталу.

Актуальною постає проблема метрологічного забезпечення інноваційності розвитку економічних систем різного рівня (регіону, країни) і аудиту ефективності інноваційної діяльності, обґрунтованого порівняння реальних (а не віртуальних, як це буває) пільг із реальним ефектом.

Основним завданням щодо вирішення зазначеної проблеми є визначення особливостей формування економічної ефективності розвитку трансформаційних економічних систем з інноваційною складовою, удосконалення методів оцінки економічної, соціальної та екологічної ефективності інновацій; об'єктивних вимірювачів інноваційного розвитку; визначення критеріїв оцінки інноваційного розвитку та ін.

Такий аудит ефективності, як сукупність статистичних, ревізійних і аналітичних дій, спрямованих на визначення рівня ефективності інноваційного розвитку економіки і одночасно цільового витрачання державних ресурсів, є вкрай важливим. Зараз інститут готує відповідні методичні рекомендації.

Крім наведених та інших організаційно-економічних засобів (що зараз узагальнюються інститутом у спеціальній науковій доповіді до органів влади та управління) розвитку національної інноваційної системи, яка повинна пронизувати все виробництво, науку й освіту, важливе значення має більш ефективне використання соціальних резервів інноваційної активності працюючих. Причинами його зниження, за даними досліджень, є недосконала система корпоративного менеджменту вітчизняних підприємств, незатребуваність творчої ініціативи, невідповідність умов упровадження інновацій сучасним вимогам, недостатність часу для творчої діяльності, відсутність ефективного механізму стимулювання та мотивації робітників до творчої ініціативи та інноваційної діяльності.

Слід також відзначити правову незахищеність авторів та інших учасників інновацій, правовий нігілізм та підпорядкованість законодавства інтересам науково-технічної та промислової еліти. Розвитку інноваційної активності не сприяє також налаштованість вітчизняних промислових підприємств на придбання іноземної техніки і технологій.

Розвиток України як інноваційної держави особливо потребує більш високого рівня компетентності персоналу, ефективної системи мотивації працівників, посилення зацікавленості та включення робітників у процес реалізації моделі інноваційного розвитку. В умовах жорсткої конкуренції на внутрішньому та зовнішньому ринках потрібні глибокі знання новацій та “ноу-хау”, які застосовують провідні підприємства та фірми в технологіях, обладнанні, інформаційних системах, корпоративному менеджменті, маркетингових дослідженнях. Без цього неможливо професійно і грамотно працювати в ринкових умовах. Тому перш ніж упроваджувати інноваційну модель розвитку на підприємствах або ще десь слід подбати про зміну старого мислення та стереотипів поведінки. Заняття з навичок нового мислення повинні стати обов'язковими для молодих людей, що складають так званий “резерв до просування”, те ж саме корисне для молодих фахівців. Узагалі потрібне впровадження інноваційного навчання, спрямованого на розвиток інноваційної культури: нестандартного мислення, навичок творчої діяльності та ін. Перед академічною наукою в Україні постає завдання органічного об'єднання наукової та педагогічної діяльності у цій справі. У зв'язку з цим

в установах Національної академії наук України необхідно розширити навчально-наукову базу та забезпечити підготовку кадрів, які вміють самостійно ставити і вирішувати задачі інноваційного розвитку на основі більшої концентрації спільних зусиль.

У зв'язку з вищезазначеним посилюється актуальність упровадження нового концептуального підходу – утворення мережі інноваційних центрів спеціального типу, спрямованих на передавання до галузей економіки найбільш цінних високодохідних пропозицій за рахунок створення сприятливих умов для талановитих авторів, незалежно від їх приналежності до наукових шкіл.

В Україні склалася стійка негативна тенденція зменшення спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи. Це не відповідає загальносвітовій тенденції зростання чисельності таких кадрів. Тут теж треба думати, що робити на державному рівні.

Зміна вікової структури професійних кадрів позначається не лише на науковому забезпеченні інноваційного розвитку. Загальні тенденції збільшення питомої ваги населення пенсійного віку загострюють проблему їх залучення в суспільне виробництво з метою використання їх досвіду та знань. На фоні зростання надлишкової чисельності працездатного населення (головним чином низької кваліфікації) зростає потреба у збереженні робітників старших вікових груп із високою кваліфікацією. Тому необхідні проведення відповідних досліджень і розробка механізму збереження у виробництві людей похилого віку. Це можуть бути графіки неповного робочого дня, праці вдома з використанням комп'ютерної техніки, гнучкі графіки роботи, консультування та ін.

Перепідготовка та підвищення кваліфікації створює сприятливі умови для розвитку інноваційної активності працівників, однак практика свідчить, що на більшості підприємств України система підвищення кваліфікації не забезпечує регулярного оновлення та поповнення знань. У середньому в економіці України зайнятий працівник проходить підвищення кваліфікації раз у 13 років, у будівництві – раз у 28 років, на транспорті – раз у 12 років, у державному управлінні – раз у 10 років. Відносно кращі показники у промисловості – раз у 8 років, однак ураховуючи, що в сучасних умовах період старіння знань складає 3-5 років, можна зробити висновок, що така система підвищення кваліфікації в промисловості не забезпечує перманентного оновлення знань.

Інститути Національної академії наук мають можливість брати активну участь у системі освоєння новітніх технологій у процесі підготовки, підвищення кваліфікації кадрів. І це вже, як відомо, робиться в деяких філіях, кафедрах вищих навчальних закладах, інститутах при академічних установах. Є і у нас такі ідеї та дії (наприклад, Вища економічна школа, науково-учбове асоціативне об'єднання інституту з економічними факультетами Донецького національного та Донецького національного технічного університетів). Таким же чином може бути частково відрегульована і відома невідповідність структури підготовки кадрів потребам економіки. Матеріали аналізу потреб та можливостей підвищення ефективності освіти взагалі, трудового потенціалу подані до Секретаріату Президента, Кабінету міністрів та Комітетів Верховної ради України. Вони підготовлені інститутом разом із фахівцями Держкомстату України та Донецького національного університету.

Інноваційність суспільства багато в чому визначають соціокультурні передумови – особливості культури, тип соціальності, поведінки, діяльності й відповідно специфічні соціокультурні ресурси, які воно має. Досвід інноваційного розвитку як західних, так і східних країн (Японія, Китай, Індія та ін.) свідчить, що суспільства, які досягли успіху на цьому шляху, не ігнорують свої соціокультурні ресурси, а використовують їх як основу для раціональної організації інноваційного процесу. Тому при використанні західноєвропейських та інших підходів треба мати на увазі низьку ефективність формальних рішень. А у нас, на жаль, часто так і робиться. Тому в сучасних умовах українське суспільство має розкрити свій інноваційний потенціал завдяки раціональному підходу до використання своїх соціокультурних ресурсів – традиційних цінностей, норм, правил соціальних взаємозв'язків, співробітництва. Виходячи з цього, для підвищення

інноваційної активності громадян інститутом будуть продовжені соціологічні дослідження, спрямовані на виявлення соціокультурних ресурсів інноваційного зростання.